

Το ύστερο βυζαντινό Παλάτι του Μυστρά και η αναστήλωσή του

Γεώργιος Μ. Σαρηγιάννης - 22/03/2021

Stefanos Sinos, *The Late Byzantine Palace of Mystras and its Restoration*, Εκδόσεις Καπόν, Αθήνα 2021, 408 σελ. ISBN: 978-618-5209-72-8

Πρόκειται για το τρίτο βιβλίο του Στέφανου Σίνου σχετικά με τον Μυστρά. Στο πρώτο αναφέρεται σε όλο το Έργο της Επιτροπής στην οποία προΐστατο, («τα μνημεία του Μυστρά» επιμ. έκδοσης και συγγραφέας πολλών κεφαλαίων του, Αθήνα 2009, και «η αρχιτεκτονική του Καθολικού της Παντάνασσας του Μυστρά» Αθήνα 2012).

Μελετώντας κανείς φωτογραφίες των παλατιών του Μυστρά των αρχών του περασμένου αιώνα, έβλεπε ένα τεράστιο κτήριο που, αν και σε κακή κατάσταση, επιζούσε και το χρησιμοποιούσαν οι βοσκοί για σταυλισμό των κοπαδιών τους: θύμιζε την προφητεία του Ιερεμία, που για να δείξει την έσχατη κατάντια μιας ευημερούσας πόλης (της Ιερουσαλήμ εν προκειμένω) προφήτευε ότι θα ερημωθεί και θα έρθουν στον χώρο της ποιμένες με τα κοπάδια τους στήνοντάς σε κύκλο τις σκηνές τους «...εις αυτήν ήξουσιν ποιμένες και τα

ποίμνια αὐτῶν καὶ πῆξουσιν ἐπ' αὐτὴν σκηνὰς κύκλω...» (Ιε.6.2)

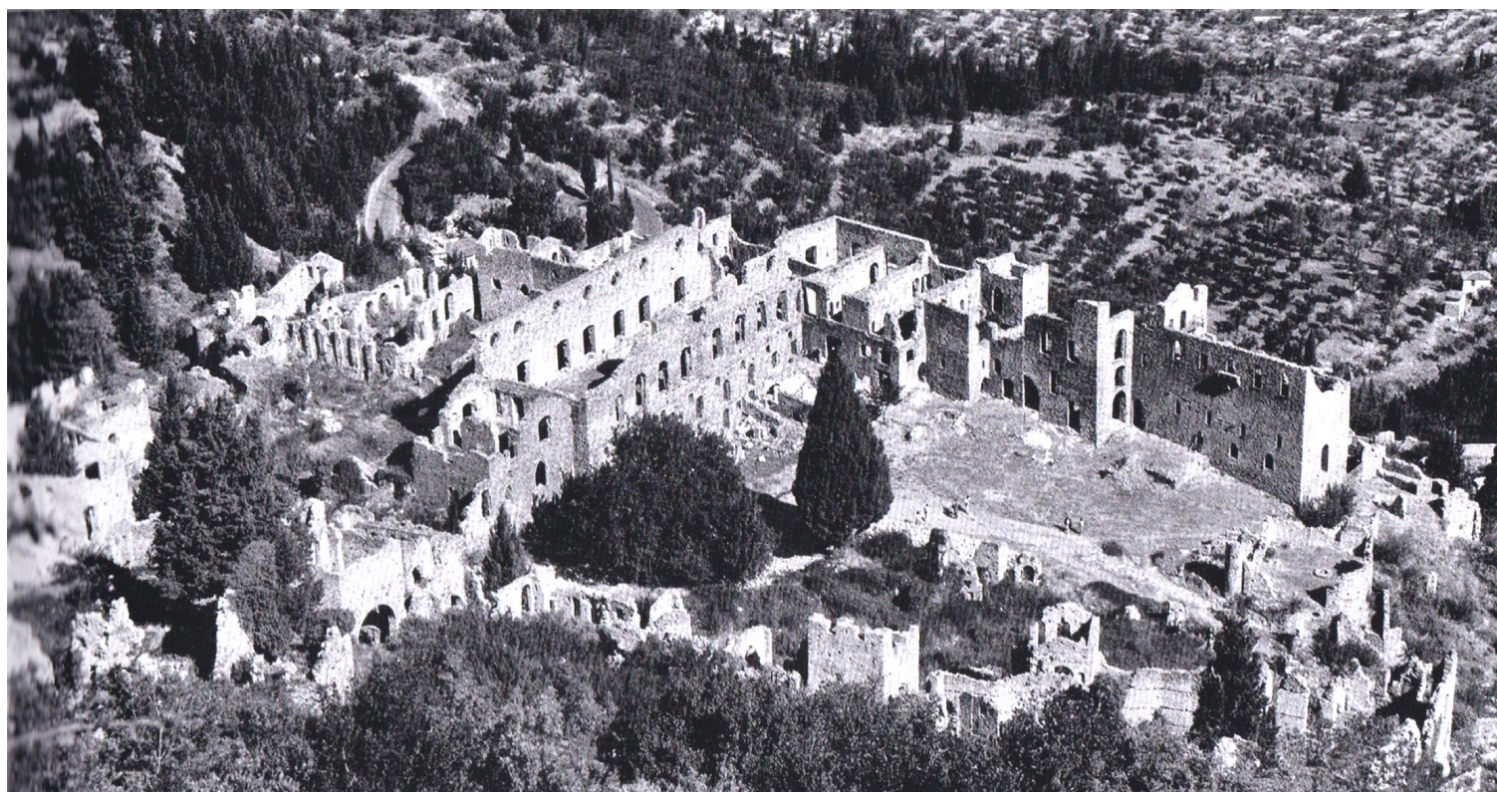
Εικ. 1. Τοπογραφικό του Μυστρά.

Fig. 1. Plan of Mystras.

Τοπογραφικό του Μυστρά, διακρίνεται το συγκρότημα του παλατιού δεξιά στο μέσο του σχεδίου (Σίνος κ.α., τα μνημεία του Μυστρά...)

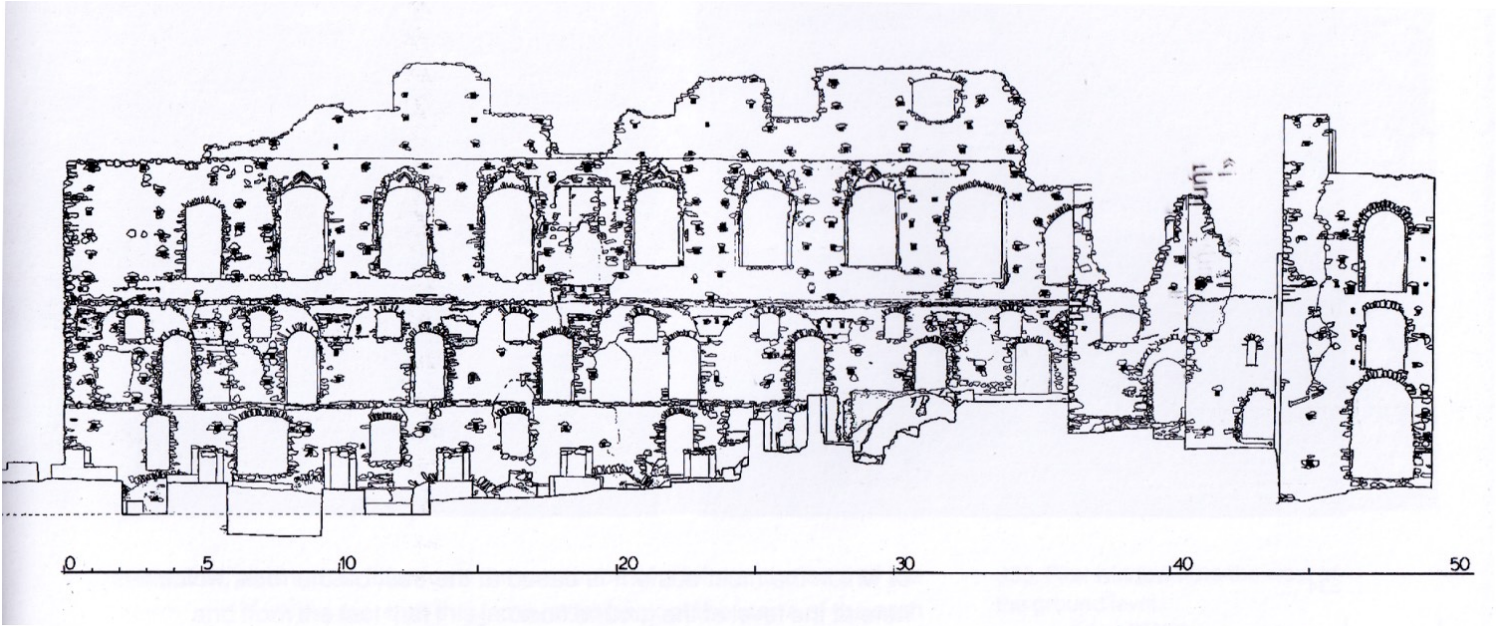
Ο Μυστράς κατά τον W.Bartlett (1839), το παλάτι διακρίνεται ήδη ερειπωμένο δεξιά στην εικόνα (Σίνος κ.α. τα μνημεία του Μυστρά...)

Το παλάτι πριν αρχίσει η αναστήλωση, το 1985. Από εδώ και στο εξής, οι εικόνες είναι από το βιβλίο και αναφέρονται με τον αριθμό της εικόνας του βιβλίου.

Ο καθηγητής Στέφανος Σίνος πέτυχε να αναστρέψει αυτήν την εικόνα του Μυστρά, αναστηλώνοντας τα παλάτια του δίνοντάς τους την αρχική μορφή τους με αρχαιολογική συνέπεια, που δεν επιτρέπει σε κανέναν

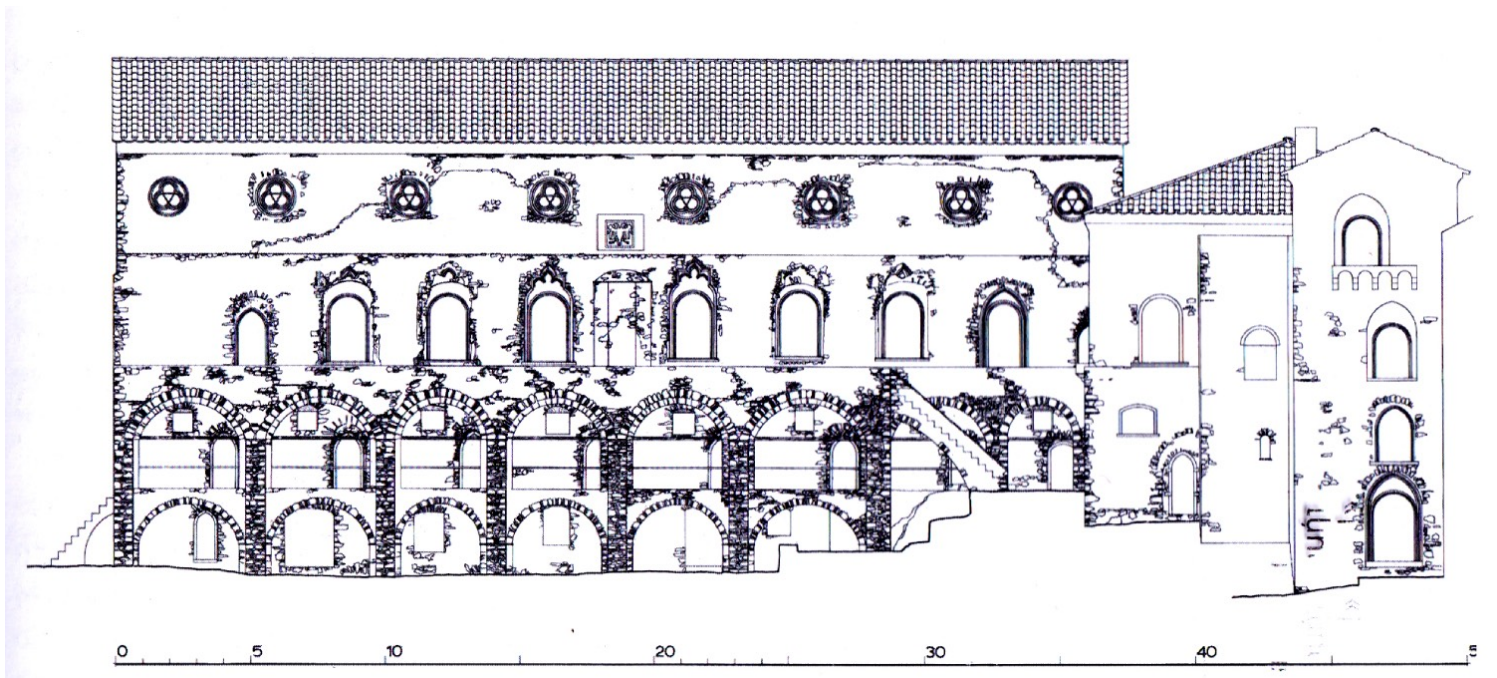
να αμφισβητήσει το αποτέλεσμα. Κάθε πέτρα μπήκε στη θέση της, ελλείποντα μέλη κατασκευάστηκαν έπειτα από πλήρεις μελέτες, τίποτα δεν είναι τυχαίο ή «περίπου» στη θέση ή τη μορφή του. Ακόμη και όταν δεν υπήρχαν στοιχεία από όμοια μέλη, ή εκεί που χρειάστηκε ολική ανακατασκευή, όλα έγιναν από συγκριτικές μελέτες και από in situ μελέτες των στοιχείων. Ευτυχώς δεν είχαν περάσει 200-300 χρόνια από την απαρχή της κατάρρευσης των οικοδομικών στοιχείων, και αν ξέρεις, μπορείς να κάνεις τα ερείπια να μιλήσουν, και ο Σίνος ξέρει πολύ καλά. Με αυστηρή αρχαιολογική πειθαρχία και συνέπεια, αποκατέστησε το Παλάτι στη μορφή που είχε επί Παλαιολόγων, τοίχοι, κλίμακες, παράθυρα και άλλα ανοίγματα, τόξα, εξώστες, στη Μεγάλη Αίθουσα του παλατιού, όλα στη θέση τους και στην τότε μορφή τους. Παράλληλα, αν κάτι δεν μπορούσε να τεκμηριωθεί αναμφισβήτητα, το άφηνε όπως είναι τώρα. Για παράδειγμα, όπως αναφέρει, το παλάτι της Τραπεζούντας είχε οροφή, όπως λεπτομερώς το περιγράφει ο Βησσαρίων, και η πιθανότητα να είχε και το Παλάτι του Μυστρά, είναι πολύ μεγάλη. Όμως δεν βρέθηκαν οικοδομικά στοιχεία, ούτε περιγραφές, ούτε παρόμοιες και σύγχρονες του κατασκευές, και ευσυνείδητα το άφησε χωρίς οροφή.

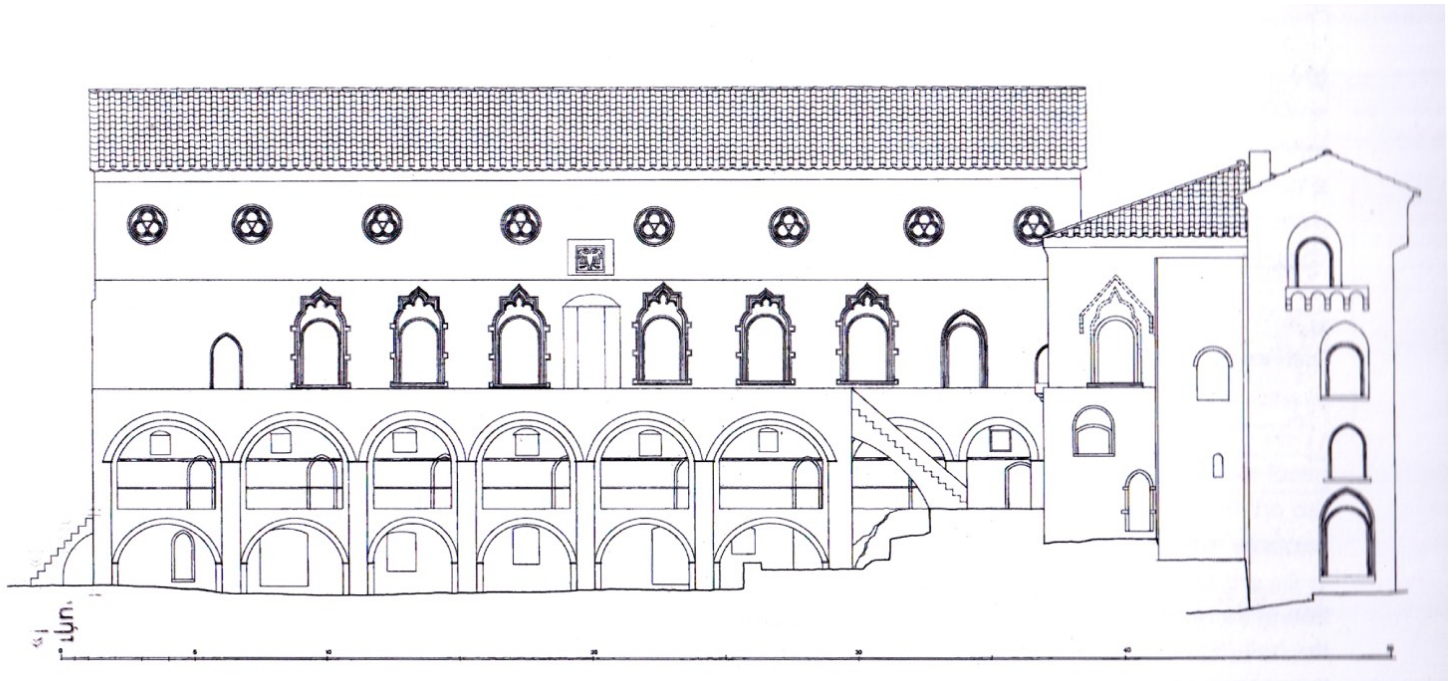
Νότια όψη, πριν τις εργασίες

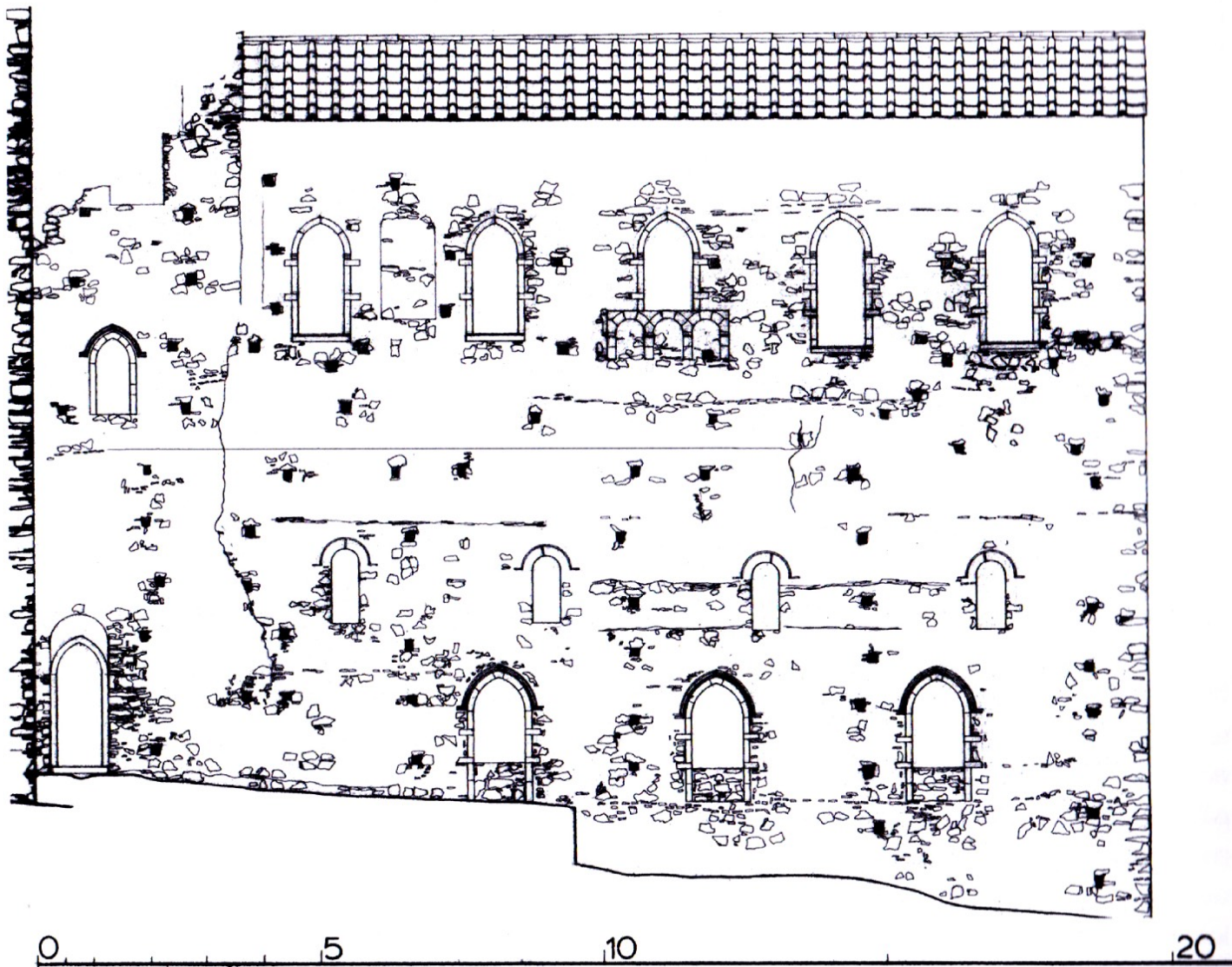
Η νότια όψη το 1980

Σχέδιο αποκατάστασης της νότιας όψης

Η νότια όψη, τελικό σχέδιο αναστήλωσης

Σχέδιο αποκατάστασης Δυτικής όψης του αρχικού ναού

Πρώτη βυζαντινή επέκταση της ΒΔ γωνίας, κατάσταση 1985. Με πολύ προσοχή και κόπο, τα ερείπια έχουν να πουν πολλά σε όποιον ξέρει τη «γλώσσα» τους, μόνο αυτή η γωνία είναι ολόκληρο ανοιχτό βιβλίο

Η ΝΔ γωνία του πύργου του αρχικού πυρήνα, με μια καλή «ανάγνωση» αφηγείται την ιστορία της 1986

Θυμάμαι με πόση συγκίνηση μας έλεγε σε μια εκπαιδευτική εκδρομή μας με το περιοδικό «Θέματα Παιδείας», τον Σεπτέμβρη του 2010, όταν οι εργάτες του βρήκαν μια μεγάλη αναποδογυρισμένη μαρμαρόπλακα. Με τον Σίνο παρόντα, τη γύρισαν και αποκαλύφθηκε ότι ήταν ο δικέφαλος αετός των Παλαιολόγων που κοσμούσε τον Εξώστη, και που τον είχε σκιστάρει ο Ορλάνδος. Μοναδικές στιγμές όχι μόνο για τους αρχαιολόγους αλλά και τους απλούς τεχνίτες που βίωναν την αναστήλωση πέτρα-πέτρα για χρόνια... Δυστυχώς ακόμη δεν έχει τοποθετηθεί στη θέση της μετά τη λήξη των εργασιών που διηύθυνε ο Σίνος.

Η έννοια της «αναστήλωσης» έχει πολλές όψεις, θα έλεγε κανείς και κατοχυρωμένες από διεθνείς οργανισμούς και Συνέδρια. Δύο ακραίες περιπτώσεις είναι:

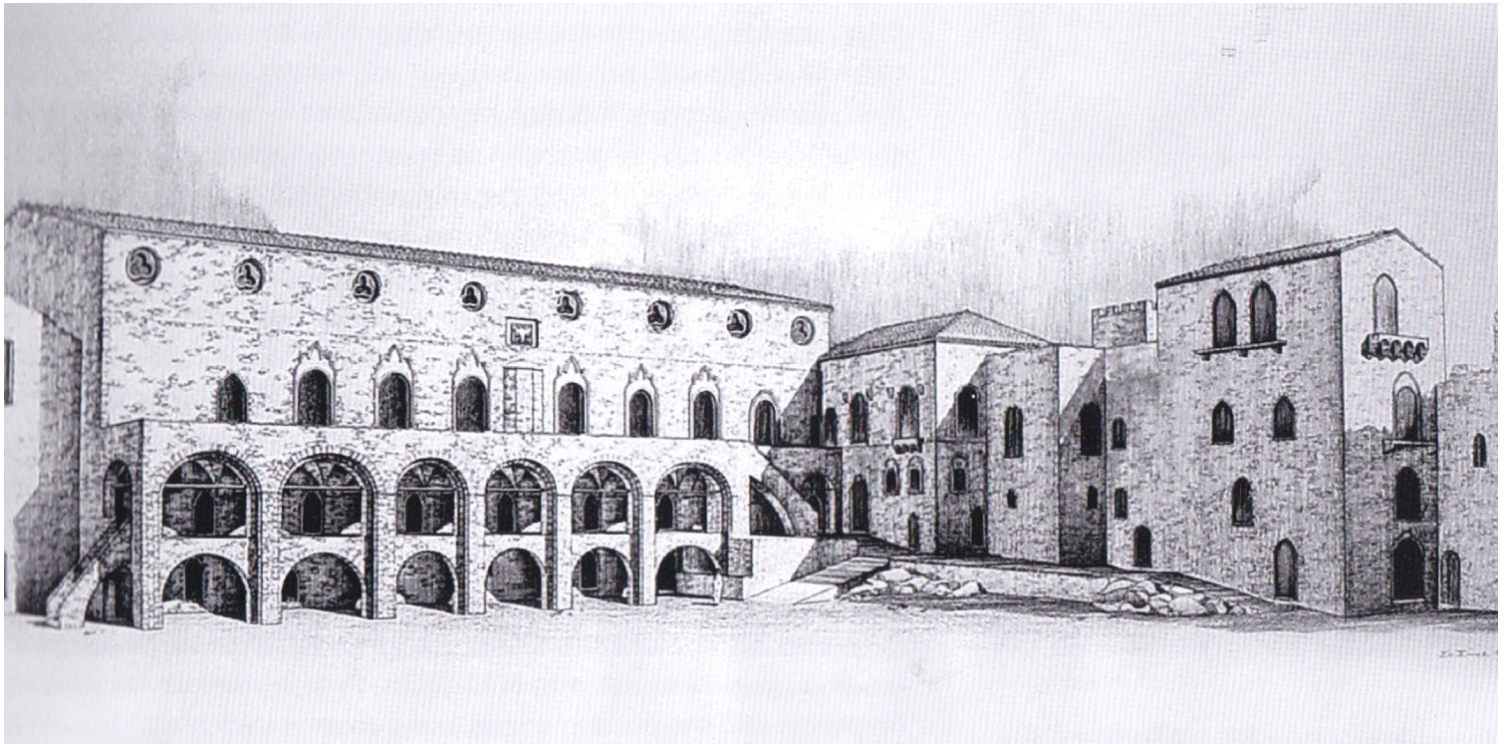
- η μία που επιλέγεται μια χρονική περίοδος του μνημείου, η θεωρούμενη πιο σημαντική, και συνήθως αυτή η μεθοδολογία αφορά πολύ παλαιά κτήρια με σημαντικές φθορές. Εφαρμόστηκε στην Ακρόπολη των Αθηνών, όπου επιλέχτηκε ο «χρυσός αιώνας» του Περικλή και ορθώς αποξηλώθηκαν όλες οι μεταγενέστερες κατασκευές, οι ρωμαϊκές, π.χ. το βάθρο του Αγρίππα, οι οθωμανικές, π.χ. το τζαμί και ο

μιναρές κ.α., και στη συνέχεια αποκαταστάθηκε ό,τι μπορούσε με σιγουριά να αποκατασταθεί.

- Η άλλη επιλέγεται συνήθως σε κτήρια που έχουμε στοιχεία για ολική αποκατάσταση –είναι μεσαιωνικά ή νεότερα– και σ’ αυτή την περίπτωση η αποκατάσταση είναι πλήρης ή σχεδόν πλήρης. Τονίζεται και πάλι, ότι πρέπει να υπάρχουν τόσο τα υλικά στοιχεία όσο και τα ιστορικά που μπορούν να οδηγήσουν σε μια αναμφισβήτητη ορθή αποκατάσταση. Αυτή είναι και η επλεγείσα από τον καθηγητή κ. Σίνο μεθοδολογία για τα παλάτια των Παλαιολόγων του Μυστρά.

Οι προηγούμενοι αρχαιολόγοι και αναστηλωτές των εκκλησιών και των παλατιών, από τον Gabriel Millet μέχρι τον Αν. Ορλάνδο, εργάζονταν στη μέση συνήθη οδό, βασικά σε εργασίες αποκάθαρσης των ερειπίων, σωστικών επεμβάσεων και μικρών αναστηλώσεων τοπικής κλίμακας. Οι εργασίες αυτές αφορούσαν κυρίως τις εκκλησίες, ο Ορλάνδος προανήγγειλε και του Παλατιού αλλά δεν κατόρθωσε να το πραγματοποιήσει. Για τις εκκλησίες του Μυστρά, μέχρι το 1895 γίνονταν «σωστικές αναστηλώσεις» με πρωτοβουλία των τοπικών εκκλησιαστικών Αρχών, και από το 1906 από την «εν Αθήναις Αρχαιολογική Εταιρεία» (Αδαμαντίου Αδαμάντιος, Βέης, Σωτηριάδης, Σωτηρίου, Ευγγόπουλος και κυρίως ο Αν. Ορλάνδος).

Πρόταση αναστήλωσης, 1988 από τον Σίνο

Τα παλάτια είχαν σχεδιαστεί από τον Ορλάνδο και άλλους, και όλο το οικοδομικό υλικό ήταν εκεί. Βέβαια, κανείς από την Αρχαιολογική Υπηρεσία δεν τολμούσε να προβεί σε αποκατάσταση, είτε λόγω «συνήθειας» είτε λόγω φόβου, υπηρεσιακού ή προσωπικού, δεδομένου ότι δεν είχε επιχειρηθεί ποτέ στην Ελλάδα ένα τέτοιο γιγαντιαίο εγχείρημα. Έτσι, όλες οι επεμβάσεις στον Μυστρά ήταν «σωστικού χαρακτήρα» στις γενικές τους γραμμές.

Παρόμοιο γιγάντιο εγχείρημα έγινε στην Ακρόπολη των Αθηνών με την καθοδήγηση του Χ. Μπούρα και κυρίως του Μανώλη Κορρέ, όμως αφορούσε αρχαίο μνημείο με μεγάλες καταστροφές από τον Μοροζίνη το 1687, με το υλικό κατεστραμμένο ή ...ενσωματωμένο στα σπιτάκια και τα αρχοντικά της Πλάκας, και το αποτέλεσμα είναι επιστημονικά εντυπωσιακό, αλλά όχι ορατό, όπως τα παλάτια του Μυστρά που υψώνονται ακέραια όπως στην εποχή των Παλαιολόγων.

Ο Στέφανος Σίνος το τόλμησε. Με Διδακτορικό και Υφηγεσία στην Καρλσρούη, και με θαρραλέες και πρωτόγνωρες για την Ελλάδα αντιλήψεις, έπεισε την Υπηρεσία, εξασφαλίστηκαν τα κονδύλια, και το έργο ξεκίνησε με επικεφαλής τον ίδιο το 1986 και (για τα παλάτια) αποπερατώθηκε το 2009. Για πάνω από μια εικοσαετία, το έργο προχώρησε με τόλμη αλλά και αυστηρή επιστημονική τεκμηρίωση, και πέραν των άλλων αποτέλεσε «Σχολή» για τους αρχαιολόγους, αρχιτέκτονες, ιστορικούς και αναστηλωτές που εργάστηκαν εκεί με την καθοδήγηση του Σίνου (Ντούλα Μουρίκη, Αιμιλία Μπακούρου, Γεωργία Μαρίνου, Πάνος Ραφτόπουλος,

Ελένη Καλλίρη), όπως και για τις δεκάδες εργάτες και τεχνίτες που μπορεί να είχαν προϋπηρεσία σε άλλες αναστηλώσεις, εδώ όμως τα πράγματα ήταν διαφορετικά. Πρέπει να σημειωθεί, ότι οι πρωτοποριακές αντιλήψεις του στην Ιστορία και τη Διδασκαλία, τον έφεραν αντιμέτωπο με το παραδοσιακό κατεστημένο της Σχολής Αρχιτεκτόνων του ΕΜΠ (όπου είχε εκλεγεί καθηγητής και δίδαξε από το 1972 ως το 1985), το οποίο με διάφορες μεθοδεύσεις τον εξανάγκασε σε παραίτηση -ολέθριο για το Πολυτεχνείο, αλλά ευεργετικό για τον Μυστρά!

Στο τρίτο, τωρινό βιβλίο που αναφερόμαστε, αναλύει και περιγράφει ό,τι αφορά την αναστήλωση του Παλατιού, βήμα προς βήμα, χώρο προς χώρο, τοίχο-τοίχο, παράθυρο-παράθυρο, πέτρα-πέτρα. Βλέπει κανείς πώς αναγκάζει το κτήριο «να μιλήσει» και να του δώσει ακριβή στοιχεία για κάθε σημείο: πού ήταν η φωλιά για το δοκάρι, ποιες οι διαστάσεις του και ποια η σχέση του με τα άλλα οικοδομικά στοιχεία αυτού του συγκεκριμένου τμήματος του Παλατιού.

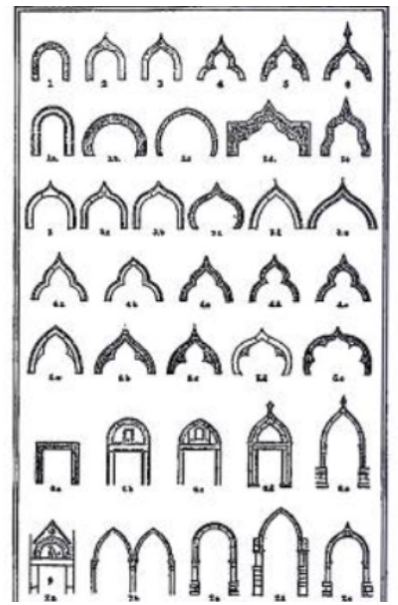
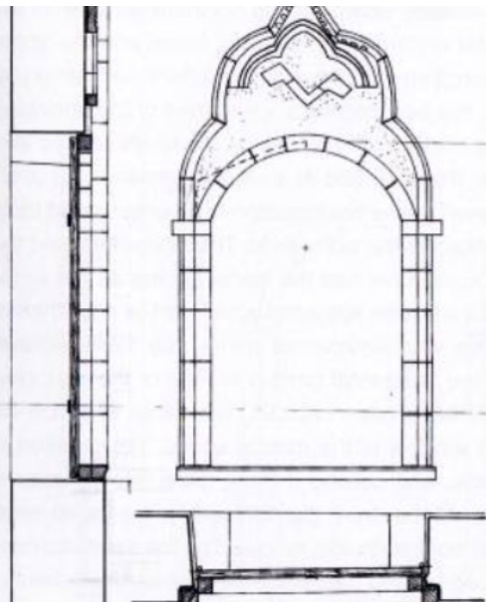

Ανακατασκευή του δυτ. τοίχου της Αίθουσας του Θρόνου

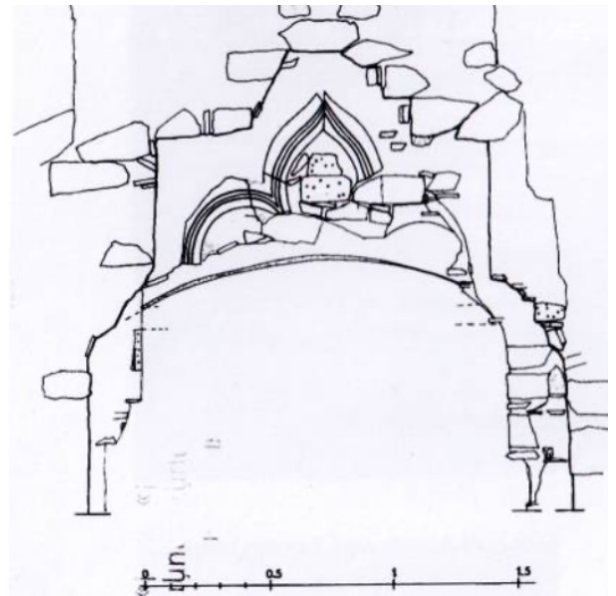
Στις 408 σελίδες του βιβλίου, προτάσσεται η οικοδομική και αρχιτεκτονική ιστορία του παλατιού. Στη συνέχεια περιέχονται ταξινομημένα κατά πτέρυγα 14 ενότητες χώρων, οκτώ σημαντικές θύρες, θυρώματα και η κεντρική πύλη, καθώς και άλλα κρίσιμα σημεία για τα οποία έγινε ολόκληρη έρευνα για να αποδειχθεί και να αποκατασταθεί η μορφή τους, να κατασκευαστούν ελλείποντα στοιχεία από τα ίδια υλικά, ενώ για κάποια στοιχεία έγιναν συγκριτικές θεωρήσεις με παραπλήσιες οικοδομικές και μορφολογικές κατασκευές από κτήρια της αυτής περιόδου.

Με βάση όλες τις παραπάνω αναλύσεις, σκιαγραφείται η ιστορία του παλατιού, ενώ στο τελευταίο κεφάλαιο περιγράφονται λεπτομέρειες από τις αναστηλωτικές εργασίες. Σε παράρτημα παρατίθενται Εκθέσεις για τις γεωλογικές και γεωτεχνικές συνθήκες του κτηρίου, για την αντοχή των λιθοδομών κ.α.

Κλείνοντας, είναι απαραίτητο να σημειωθεί ένα σημαντικό οικοδομικό, μορφολογικό αλλά και ιστορικής σημασίας θέμα. Πέρα από άλλα στοιχεία, τα παράθυρα του Παλατιού είναι καθαρά, έντονα και τυπικά γοτθικά. Το θέμα δεν θα είχε σημασία αν δεν ήταν συνδεδεμένο με το γενικότερο ιστορικό πλαίσιο εκείνης της εποχής: η προσπάθεια των βυζαντινών Αυτοκρατόρων των τελευταίων αιώνων του Βυζαντίου να στηριχτεί στη Δύση εν όψει «του εξ Ανατολών κινδύνου», που εκφράστηκε με συνθήκες και συμβάσεις εμπορικές αλλά και πολιτικές και εκκλησιαστικές, είχε και την αντανάκλασή της στη ζωή και τις συνήθειες της Αυλής, και μέρους της τότε άρχουσας τάξης: αγώνες ιπποτών με κονταρομαχίες στον Ιππόδρομο από τον Μανουήλ Α΄ (1143-1180), κ.α.

Θραύσματα από το πλαίσιο του γοθτικού παραθύρου, δίπλα το σχέδιο του εν λόγω παραθύρου

Βορεινό παράθυρο, σχέδιο και αναστηλωμένο. Ο πίνακας του J.Ruskin, στην 4η σειρά τύποι που εμφανίζονται στον Μυστρά.

Οι τύποι που εμφανίζονται στον Μυστρά (4η σειρά του πίνακα)

Έτσι, πέρα από τον υστεροβυζαντινό ρόλο του Παλατιού, όπως η σχέση του με την Αγορά σε μορφή και λειτουργία Δυτικής πόλης, εμφανίζεται προσεγγμένος γοθτικός ρυθμός στα επίσημα κοσμικά οικοδομήματα. Στις αγωνιώδεις αυτές προσπάθειες των αυτοκρατόρων, υπήρχε μεγάλη αντίδραση τόσο από πολιτικά πρόσωπα, όπως ο Μέγας Δουξ (Πρωθυπουργός) Λουκάς Νοταράς (ο οποίος είχε πει το γνωστό «κρειττότερον εστίν ειδέναι εν τη μέση τη πόλει φακίολον βασιλεύου Τούρκων ή καλύπτραν Λατινικήν»), την εκκλησιαστική Ηγεσία αλλά και τις πλατιές λαϊκές μάζες.

Ο Σίνος τονίζει αυτό το θέμα αναλύοντας την αμιγή γοθτική μορφολογία των ανοιγμάτων (παραπέμπει και σε πίνακα του Ruskin), που εμφανίζονται για πρώτη φορά στον Ελλαδικό χώρο, και υποστηρίζει ότι είναι

κατασκευές έμπειρου Βενετσιάνου τεχνίτη που ήρθε για αυτή τη δουλειά. Δεν πρόκειται για απλή «αντιγραφή», αλλά για σχέδιο με όλες τις ενετικές μορφολογικές προδιαγραφές. Άλλωστε, όπως τονίζει, η Βενετία ήταν ήδη δίπλα, στη Μονεμβασία, στη Μεθώνη, στην Κορώνη, το Ναύπλιο...

Το Παλάτι αναστηλωμένο, Απρίλιος 2019 (902)

Το βιβλίο αυτό δεν είναι απλά ένα ακόμη «βιβλίο πεπραγμένων». Είναι ένα πολλαπλό μάθημα αρχαιολογικής έρευνας, και αρχαιολογικής/αρχιτεκτονικής/οικοδομικής αποκατάστασης. Αφορά τη σύγχρονη τεχνολογία διερεύνησης και πρακτικής που εφαρμόστηκε με επιτυχία για πρώτη φορά στη χώρα μας, και είναι απαραίτητο σε αρχαιολόγους, ιστορικούς, αναστηλωτές. Μας δίνει όλη τη διαδικασία και την εμπειρία από το τεράστιο αυτό εγχείρημα, και γι' αυτό τού είμαστε ευγνώμονες.

STEFANOS SINOS

THE LATE BYZANTINE PALACE
OF **MISTRAS**
AND ITS RESTORATION

